

Osman Gazi Özgüdenli, Prof.Dr.

1973 yılında Kayseri’de doğdu. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi’nden mezun oldu (1992). Aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde “Sultan Sencer ve Kara-hitâyler: Katavân Savaşı (536/1141)” adlı çalışmasıyla yüksek lisansını (1994); “Gâzân Han ve Reformları (694-703/1295-1304)” konulu teziyle de doktorasını tamamladı (2000). 2009 yılında doçent, 2015’te de profesör oldu. Halen Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde görev yapmaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 653
İSAM Yayınları 145
İlmî Araştırmalar Dizisi 61
© Her hakkı mahfuzdur.

SELÇUKLULAR

I. Cilt: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)

Osman Gazi Özgüdenli

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 0850
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu’nun 16.05.2008 tarih ve
2008/13 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Temmuz 2013
Altıncı Basım: Ocak 2020
ISBN 978-605-5586-98-0 (Tk)
ISBN 978-975-389-924-6 (1.c.)

Kapak görseli: Sultan Sencer’i şair Mu’izzî ile aya bakarken tasvir eden XIV. yüzyıl başlarına ait bir minyatürden detay (The India Office Library, nr. 312, vr. 1^a)

Sikke: Tuğrul Bey adına 444/1052-53 yılında
Basra’da basılmış bir dinar.

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 (pbx) Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 15402

Özgüdenli, Osman Gazi

Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi [1040-1157]) / Osman Gazi Özgüdenli.

– 6. bs. – Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

1. c. ; 367 s. ; hrt. ; 24 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 653. İSAM Yayınları ; 145. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 61)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-975-389-924-6 (1.c.)

İçindekiler

Kısaltmalar • 13

Önsöz • 15

Giriş

Türkler'in Yakındoğu'da Zuhuru • 19

Birinci Bölüm

SELÇUK ADI ve ERKEN SELÇUKLU TARİHİ • 25

I. Selçuk Adı • 25

II. Erken Selçuklu Tarihi • 29

A. Selçuklular'ın Menşei • 29

B. Selçuklular ve Hazar Kağanlığı • 34

C. Selçuklular ve Oğuz Yabgu Devleti • 38

D. Selçuk Sübaşı • 44

E. Selçuklular'ın Cend'e Göçü ve İslâmiyet'i Kabulü • 45

F. Selçuklular'ın Mâverâünnehir'deki Mücadelesi • 54

İkinci Bölüm

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU (1035-1040) • 61

I. Selçuklular'ın İran Coğrafyasına Girişi • 61

II. Gazneliler ile Savaş • 67

III. Nîşâbur'un Fethi ve İlk Siyasî-İdarî Yapılanma • 75

IV. Dandanakan Savaşı ve Selçuklu Devleti'nin

Teşekkülü • 80

Üçüncü Bölüm

MERKEZÎ DEVLETE GEÇİŞ: TUĞRUL BEY

(1040-1063) • 91

- I. Selçuklu Devleti'nin Genişlemesi • 91
 - A. Orta ve Batı İran Şehirlerinin Fethi • 91
 - B. İsfahan'ın Fethi ve Kâkûye Hâkimiyetinin Sonu • 94
- II. Tuğrul Bey'in Hâricî Siyaseti • 97
 - A. Tuğrul Bey'in Bizans Seferi • 97
 - B. Büveyhîler ile Münasebetler • 101
 - C. Abbâsî Hilâfetiyle Münasebetler • 102
 - D. Arslan el-Besâsîrî ve Fâtımîler ile Münasebetler • 107
 - E. Mervânîler ile Münasebetler • 110
- III. Tuğrul Bey'in Dâhilî Siyaseti • 111
 - A. Merkezi Hâkim Kılma Çabaları (1040-1050) • 111
 - B. Karşı Tepkiler ve Merkezin Üstünlüğü (1050-1063) • 116
- IV. Selçuklu Hânedan Üyelerinin Faaliyetleri • 123
 - A. Çağrı Bey'in Askerî ve Siyasî Faaliyetleri • 123
 - B. Mûsâ Yabgu ve Hâkimiyetinin Sonu • 128
 - C. Tuğrul Bey'in Kavurd Bey ile Münasebetleri • 130
 - D. Kutalmış'ın İsyanı • 132
 - E. Tuğrul Bey'in Ölümü • 133

Dördüncü Bölüm

İMPARATORLUĞA GEÇİŞ: ALPARSLAN

(1063-1072) • 135

- I. Saltanat Mücadeleleri ve Alparslan'ın Tahta Çıkışı • 135
 - A. Saltanat Mücadeleleri • 135
 - B. Merkezî İdarenin Yeniden Tesisi • 139
- II. Azerbaycan ve Kafkasya Seferi • 140
- III. Alparslan'ın Hânedan Üyeleriyle Münasebetleri • 143
 - A. Kavurd Bey'in İtaat Altına Alınması • 143
 - B. Melikşah'ın Veliht İlân Edilmesi ve Hânedan Üyelerinin Ülke Yönetimiyle Görevlendirilmeleri • 143
 - C. Kavurd Bey'in İkinci ve Üçüncü İsyanı • 144
- IV. Deştikıçak Seferi • 145
- V. İkinci Gürcistan Seferi • 146

- VI. Suriye Seferi ve Malazgirt Savaşı • 147
 - A. Türkmen Beylerinin Anadolu Akınları • 147
 - B. Suriye Seferi • 150
 - C. Malazgirt Savaşı • 151
- VII. Alparslan'ın Mâverâünnehir Seferi ve Ölümü • 159

Beşinci Bölüm

ZİRVE: MELİKŞAH (1072-1092) • 163

- I. Melikşah'ın Devlete Hâkim Olması • 163
 - A. Melikşah'ın Tahta Çıkışı • 163
 - B. Kavurd Bey'in İsyanı • 164
- II. Selçuklu Devleti'nin Genişlemesi • 167
 - A. Mâverâünnehir Seferi • 167
 - B. Başşehirin İsfahan'a Taşınması ve Şehrin İmarı • 168
 - C. Suriye'nin Fethi ve Suriye Selçuklu Melikliği'nin Kurulması • 169
 - D. Doğu Arabistan'ın Selçuklu İdaresine Bağlanması • 171
 - E. Diyarbekir Bölgesinin Fethi • 172
 - F. Musul'un Zaptı • 174
 - G. Tekiş'in İsyanı • 175
 - H. Kafkasya Seferleri • 175
 - I. Suriye Seferi • 177
 - İ. Türkistan Seferi • 179
 - J. Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı İkinci Ziyareti ve Yemen'in Tâbiyete Alınması • 182
- III. Hasan Sabbâh ve İsmâilî Faaliyetleri • 183
- IV. Sultan Melikşah'ın Son Günleri ve Ölümü • 186
 - A. Vezir Nizâmülmülk'ün Katli • 186
 - B. Sultan Melikşah'ın Ölümü • 189

Altıncı Bölüm

TAHT MÜCADELELERİ ve DÂHİLÎ KAOS: MAHMUD (1092-1094) • 193

- I. Taht Mücadeleleri ve Mahmud'un Hükümdarlığı • 193
 - A. Mahmud-Berkyaruk Mücadelesi • 193
 - B. Tutuş'un Saltanat Mücadelesi • 197
- II. Mahmud'un Ölümü • 201

Yedinci Bölüm

NİSBÎ İSTİKRAR: BERKYARUK (1092-1104) • 203

- I. Tahta Çıkışı • 203
- II. Arslan Argun'un İsyanı • 205
- III. Haçlılar'ın Gelişi • 207
- IV. İç İsyanlar • 211
 - A. Emîr Üner'in İsyanı • 211
 - B. Muhammed b. Süleyman'ın İsyanı • 211
 - C. Emîr Kodan ve Emîr Yaruktaş'ın İsyanı • 212
- V. Muhammed Tapar'ın İsyanı ve Selçuklu Devleti'nin İkiye Bölünmesi • 212
- VI. Sultan Berkyaruk'un Ölümü • 217

Sekizinci Bölüm

TOPARLANMA: MUHAMMED TAPAR (1105-1118) • 219

- I. Tahta Çıkışı • 219
- II. Mengü Bars İsyanı • 220
- III. Türkiye Selçukluları ile Mücadele • 221
- IV. İsmâîlîler ile Mücadele • 223
- V. Haçlılar ile Mücadele • 226
 - A. Emîr Mevdûd'un Haçlılar'a Karşı Görevlendirilmesi • 226
 - B. Aksungur el-Porsukî'nin Musul'a Tayini • 227
 - C. Emîr Porsuk b. Porsuk'un Haçlılar'a Karşı Görevlendirilmesi • 229
 - D. Atabeg Tuğtegin'in Sultan Muhammed Tapar'ı Ziyareti • 230
- VI. Sultan Muhammed Tapar'ın Vefatı ve Şehzade Mahmud'un Tahta Oturması • 231

Dokuzuncu Bölüm

İKİNCİ İMPARATORLUK ve ÇÖKÜŞ: SENCER (1119-1157) • 235

- I. Sencer'in Melikliği ve Tahta Çıkışı • 235
- II. Batıdaki Gelişmeler • 238

- A. Dâhilî Kaos ve Taht Kavgaları • 238
- B. Sultan Sencer'in Batı Hadiselerine Müdahalesi
(Dînever Savaşı) • 242
- C. Sultan II. Tuğrul ve Taht Mücadeleleri • 244
- D. Sultan Sencer, Irak Selçukluları ve Abbâsî Hilâfeti • 247
- III. Sultan Sencer ve İsmâîlîler • 259
- IV. Sultan Sencer'in Doğu Siyaseti • 261
 - A. Gurlular'ın İtaate Alınması • 262
 - B. Mâverâünnehir Seferi • 262
 - C. Gazne Seferi • 265
 - D. Birinci Hârizm Seferi • 267
 - E. Mâverâünnehir Seferi, Karahıtaylar ile Mücadele ve
Katavân Savaşı • 270
 - F. İkinci ve Üçüncü Hârizm Seferleri • 277
 - G. Gurlular Meselesi • 278
- V. Oğuz İsyanı ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı • 280
 - A. Oğuz İsyanı • 280
 - B. Oğuz İstilâsı • 282
 - C. Sultan Sencer'in Vefatı ve İmparatorluğun Sonu • 284

Kronoloji • 287

Selçuklu Hânedanının Şubeleri • 297

Unvan, Lakap ve İstilahlar Sözlüğü • 299

Kaynakça • 305

Dizin • 349

Ek 1: Selçuklu Hânedanının Soy Kütüğü

Ek 2: Harita: Büyük Selçuklu Devleti'nin En Geniş Sınırları

Önsöz

1035 yılında küçük bir göçebe topluluk halinde Horasan'a giren Selçuklular, Gazneliler'e karşı verdikleri uzun mücadelenin ardından İran coğrafyasında güçlü bir devlet kurmayı başarmışlardır. Kısa sürede büyük bir imparatorluğa dönüşen bu devlet, Çin sınırlarından İstanbul önlerine, Aral gölü ve Kafkaslar'dan Hindistan, Kızıldeniz ve Mısır'a kadar geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Selçuklu sultanları, takip ettikleri uzak görüşlü siyaset neticesinde pek çok göçebe Türk boyunun Azerbaycan ve Anadolu'ya göç etmesine ve zamanla bu bölgeleri yurt tutmasına vesile olmuşlardır. Yakındoğu'da uzun süre devam edecek olan Türk hâkimiyetinin başlangıcını teşkil eden bu önemli gelişme, Türk tarihinde olduğu kadar bölgede yaşayan diğer milletlerin tarihinde de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Yakındoğu coğrafyasının etnik ve kültürel olarak yeniden şekillenmesinde önemli rol oynayan Selçuklular, benimsedikleri yönetim gelenekleriyle de Türk tarihinde özel bir yere sahiptir. Temelde Türk hükümlanlık anlayışı, İran bürokrasisi ve İslâmî an'anelerin derin bir sentezinden meydana gelen bu gelenek, bölgede daha sonra kurulan Türk-İslâm devletleri tarafından büyük ölçüde benimsenerek devam ettirilmiştir. Bütün bu gelişmeler Selçuklular'ı Yakındoğu'nun siyasî, idarî, sosyal, etnik, dinî ve kültürel tarihinde fevkalâde mühim bir yere yerleştirmektedir. Bu itibarla Selçuklular, hem Türk hem de İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Selçuklu tarihi araştırmaları, özellikle XX. yüzyılın ortalarından itibaren M. F. Köprülü, M. H. Yinanç, O. Turan, İ. Kafesoğlu, M. A. Köymen, F. Sümer, N. Kaymaz, C. Alptekin, A. Sevim, E. Merçil, F. Ş. Arık, A. Özaydın, A. K. S. Lambton, A. İkbâl, Cl. Cahen, C. E. Bosworth, K. A. Luther ve S. G. Agacanov gibi yerli ve yabancı

araştırmacılar tarafından hazırlanan önemli tetkiklerle büyük bir ivme kazanmış olmakla birlikte, henüz pek çok konuda arzu edilen umumi neticelere ulaşılabildiği söylenemez. Büyük özverilerle hazırlanan çok sayıdaki yayına rağmen, Selçuklu kroniklerinin neşri henüz tamamlanamamıştır. Var olan neşirlerin ise yer yer hata ve eksiklikler ihtiva ettiğini belirtmek gerekecektir. Kroniklerin yanı sıra dönemin siyasî, sosyal, dinî, ekonomik ve kültürel tarihine ışık tutabilecek pek çok sikke, kitâbe, vesika ve vakfiye henüz araştırmacılar tarafından gün ışığına çıkarılmayı beklemektedir. Bu kaynaklara devrin siyasî ve sosyal hadiselerine ışık tutan edebî eserler, divanlar, vefeyat kitapları, hal tercümeleri, menâkıbnâmeler ve münşeât mecmuaları da eklenince, Selçuklu tarihiyle ilgili son derece zengin bir kaynak yelpazesine sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu malzeme Süryânî, Ermeni, Gürcü, Bizans ve Latin kaynaklarının verdiği bilgilerle daha da zenginleşmektedir. Bütün bu hususlar göz önünde tutulduğunda, Selçuklu tarihi araştırmalarında henüz yolun başında olduğumuz görülmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasî tarihini ele alan bu çalışma, üç cilt halinde yayımlanması planlanan serinin ilk cildini oluşturmaktadır. Serinin II. ve III. ciltleri Selçuklu hanedanının diğer kollarına tahsis edilmiştir. Geniş bir coğrafyada birbirine paralel birkaç kol halinde uzun sayılabilecek bir süre hüküm süren Selçuklular'ın kısa hacimli de olsa genel bir tarihinin hazırlanmasının, hem Selçuklu devri kaynaklarının tamamıyla araştırmacıların istifadesine sunulamamış olması, hem de Selçuklu tarihi araştırmalarında henüz arzu edilen sonuçlara ulaşılamaması sebebiyle, oldukça güç bir vazife teşkil ettiğini burada bir defa daha belirtmek gerekecektir. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan sonuçların her zaman kesin ve değişmez olduğu düşünülmemelidir. İleride ortaya konulacak yeni kaynak ve araştırmaların mevcut bilgilerimizi çok daha zenginleştireceğine ve yeni yorumlara ortam hazırlayacağına şüphe yoktur.

Çalışmanın geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesi arzusuyla, bilimsel ilkelerden taviz vermeden, sade ve akıcı bir dilde hazırlanmasına gayret edilmiştir. Konuya ilgi duyanlara faydalı olması düşüncesiyle, çalışmanın sonuna geniş bir bibliyografya eklenmiştir. İmlâ ve transkripsiyon ile ilgili meselelerde bazı küçük değişikliklerle *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin (DİA) transkripsiyon ve

imlâ sistemi esas alınmıştır. Bu durum özellikle Farsça ve Arapça yer, şahıs ve eser isimlerinde, kelimelerin orijinal telaffuzları yerine umumiyetle Türkçeleşmiş şekillerinin kullanılmasına sebep olmuştur. Okuyucunun, İSAM Yayın Kurulu'nun arzusundan kaynaklanan bu durumu anlayışla karşılayacağımı ümit ediyorum.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yardım ve desteğini gördüğüm pek çok kimseye teşekkür borçlu olduğumu belirtmeliyim. Bu cümleden rahmetli Seyyid Cemâl Tûrâbî-Tabâtabâî (Tebriz) ve Prof. İrec Afşâr'ın (Tahran) adını burada saygı ile anıyorum. İran Millî Kütüphanesi'nden Abdullah-ı Necefî'ye (Tahran), Âyetullah el-Uzmâ Mar'aşî-yi Necefî Kütüphanesi'nden Dr. Seyyid Mahmûd Mar'aşî-yi Necefî'ye (Kum), Staatsbibliothek zu Berlin'den Nicole Fürtig'e (Berlin), Süleymaniye Kütüphanesi'nden Emir Eş'e, Tahran'dan Dr. Muhsin Ca'ferî-Mezheb, İmâdüddin Şeyhülhükemâî, Dr. Rızâ Pûrcevâdî, Dr. Leylâ Pûrcevâdî ve Suâd Pîrâ'ya değerli yardımlarından dolayı teşekkürü borç biliyorum. İndeksin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen değerli öğrencilerim Gülseren Ceceli, Sedat Bıçak, Suat Kaymak ve kardeşim Dr. Bülent Özkuzugüdenli'ye, eserin yayına hazırlanmasında özveriyle çalışan Sayın Ender Boztürk ve haritayı hazırlayan Sayın Oğuz Kallek'e teşekkür ediyorum. İngiltere kütüphanelerindeki yazmaların incelenmesi ancak Prof. Dr. İsmail E. Erünsal, Doç. Dr. Oğuz İcimsoy ve Christopher Ferrard'ın yardımları ve Hazel E. Heughan Educational Trust (Edinburgh) vakfının maddî desteği ile mümkün olmuştur. Kendilerine içten teşekkürlerimi sunuyorum. Selçuklu tarihine gönül veren rahmetli hocam Prof. Dr. Coşkun Alptekin'in (1942-1998) adını burada saygı ve minnetle anıyor, bu mütevazî çalışmayı onun aziz hatırasına ithaf ediyorum.

Osman Gazi Özgüdenli